

Rad doktora medicine Ivana Krstitelja Lalanguea iz etnološke perspektive

Marija Crnčec
marija.dolenc@gmail.com

Primljeno: 12. 10. 2010.
Prihvaćeno: 03. 01. 2013.
Pregledni rad / Review Article
UDK 614(497.5 Varaždin)

Sažetak

Rad je fokusiran na vrijeme djelovanja Ivana Krstitelja Lalanguea (1743-1799) i na njegovo djelo Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyszka. Opisujući životne prilike stanovnika varaždinskog kraja Lalangueovo djelo postaje izvor etnografskih podataka i načina prožimanja institucionalne s narodnom, neinstitucionalnom medicinom.

Ključne riječi: Ivan Krstitelj Lalangue, Jean Baptiste Lalangue, Medicina ruralis, povijest zdravstva varaždinske županije

Uvod

Lalangueov literarni opus vezan uz varaždinski kraj nastajao je u razdoblju od 1776. do 1788. godine. Njegova su djela iznimna jer ih piše liječnik, a ne, kako je do tada bilo uobičajeno, svećenik kao pripadnik najobrazovanijeg sloja. Lalangueova su djela medicinski priručnici koji nisu zamišljeni kao prikazi etnomedicinskih praksi dok autor u njima fragmentarno opisuje određene narodne prakse koje su njemu bitne samo za upotpunjavanje medicinskog opisa, a ne ono što mi kao etnolozi prepoznajemo kao "opise narodnoga života". Iako su te Lalangueove bilješke navedene većinom isključivo u svrhu negativnog ocjenjivanja narodne medicine naspram one institucionalne, one ipak daju mogućnost dekonstruiranja medicinskog u etnografski sadržaj.

Lalangueova djela¹ su do sada u pravilu bila razmatrana s medicinskog stajališta, pri čemu se ističu radovi dr. Gustava Piaseka i dr. Biserke Belicza. U njihovim radovima primarno se iščitava Lalangueovo medicinsko usmjerenje, pri čemu u prvi plan dolazi njegov institucionalni način liječenja naučen na bečkom sveučilištu. Ipak, liječnički su radovi svejedno bili

¹ *Brevis institutio de re obstetritia illiti Kratak navuk od messtrie pupkorezne* (Kratka pouka primaljstva) izdana u Zagrebu 1777.; *Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Sclavoniae etc. etc. illiti izpiszavanye vrachtvenih vod horvatzkoga y slavonzkoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih* (Rasprava o hrvatskim i slavonskim ljekovitim vodama i način kako je upotrijebiti u korist ljudi), izdano u Zagrebu 1779. godine; *Nachin jabuke zemelyzke szaditi y nye na haszen obernuti za volyu polyakov horvatzkoga orszaga ochituvan* (Način sađenja krumpira i njegova korist za poljodjelce), propagandna knjižica objavljena 1788. godine; *Izvjješće fizika Varaždinske županije Ivana Krstitelja Lalanguea za godinu 1785. o stanju u slavnoj Varaždinskoj županiji*.

od velike pomoći svojim prijevodima termina za pojedine bolesti, opisima bolesti i načinima liječenja opisanih kod Lalanguea.

Cilj ovog rada nije “objektivno” prikazati stanje institucionalne medicine i njezin odnos prema onoj neinstitucionaliziranoj, premda će se razmotriti povijesni i društveni konteksti koji su utjecali na to pitanje. Rad je pisan iz individualne prizme, a naglasak stavljen na subjektivne interpretacije i stavove Ivana Krstitelja Lalanguea. Naravno, Lalangue se nije izrijekom bavio ni narodnom ni tradicionalnom medicinom, već je svojim etnografskim opisivanjem predodžbi koje su “laici” imali o oboljenjima i načinima liječenja te analizama svojstava i pripravljanja biljnih lijekova prenio svoja znanja i zapažanja koja se, osim u medicinskom pogledu, mogu proučiti i s etnološkog stajališta. Na “*medicinam ruralis*” nastojao je djelovati izravnim obraćanjem puku, ali još češće onima koji su u bliskom kontaktu sa narodom: župnicima i kapelanima. Premda je Lalangue, kao doktor medicine, pučkim načinima liječenja pristupao svisoka te je neke od njih nastojao i iskorijeniti, on ih nerijetko podrobno opisuje. Tako njegovi zapisi, unatoč vidljivu zazoru, obiluju etnografskim podacima i pomažu rasvijetliti način života u varaždinskom kraju u drugoj polovici 18. stoljeća. Lalangue nas upućuje na pojedine tradicijske medicinske postupke koji, prema njegovim zapisima, ne daju rezultata ili čak štete. On ih komparira s institucionalnim načinima liječenja kako bi ukazao da su tradicijski načini liječenja, prema njegovu opažanju, štetniji od onih koje on preporučuje. Knjigu je Lalangue napisao na latinskom jeziku 1774. godine, a preveo ju je te iste godine s takozvanog “dijačkog”² na starovaraždinsku kajkavštinu franjevac Edmund Platušić, gvardijan franjevačkog samostana u Krapini. Tiskana je 1776. godine u Varaždinu u Trattnerovoj tiskari. Knjiga je ujedno i početak stvaranja hrvatskog medicinskog nazivlja jer mnogi izrazi tada nisu niti postojali u našem jeziku. U izboru pojmovlja dominiraju riječi preuzete iz kajkavskog dijalekta s hrvatskoga govornog područja. Sama odabrana terminologija može poslužiti kao etnografski izvor budući da je prevoditelj Edmund Platušić u nju uvrstio tradicijske nazive koje su stanovnici varaždinskoga kraja koristili za medicinske rekvizite i prakse s kojima su se susretali ili su ih prakticirali u svakodnevnom životu. Prilikom iznošenja dijelova Lalangueova teksta naprije će biti citirano iz originala na starokajkavskom narječju, a zatim ponuđen vlastiti prijevod na standardni hrvatski jezik ili kratko objašnjenje citata.³

² Dijač; učen čovjek, obično na dvoru visoke feudalne gospode; dijački jezik uzima se često kao sinonim za latinski jezik (KLAJČ Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1990., str. 295).

³ U citiranju umjesto znakova *f* i *ſ* koristila sam latinični znak *s* kao što je to u svojim radovima učinio i dr. Gustav Piasek, ugledni varaždinski liječnik koji se bavio radom i djelovanjem Ivana Krstitelja Lalanguea te stanjem zdravstva i zdravstvene kulture Varaždina, a sve na temelju izvornih dokumenata i podataka povjesničara.

Osvrt na zdravstvene prilike u Habsburškoj monarhiji u 18. stoljeću s posebnim osvrtom na Varaždin

Za vrijeme svoje vladavine carica Marija Terezija okružila se stručnim savjetnicima za sva najvažnija područja poboljšanja društvenog života. Paralelno se radilo i na podizanju opće kulture te omogućavanju školovanja seljaka.⁴ Za područje znanosti u to su vrijeme znatan utjecaj imali osobni liječnici. Carica tada poziva Gerarda van Swietenena iz Leidena iz južne Holandije. On je stigao na bečki dvor 1745. godine gdje postaje kraljičin osobni liječnik, a 1770. godine uvodi prvi zdravstveni zakon *Normativum sanitatis* kojim se regulira rad cjelokupne zdravstvene službe, posebno preventivnih aktivnosti. Van Swieten nije bio poznat samo po svom zdravstvenom zakonu već i po osnivanju prve velike bečke škole, zatim bečke veterine i škole za babice. Ono po čemu nam je van Swieten posebno zanimljiv jest činjenica da je svojim trudom da narodi dobiju potrebne knjige vezane uz zdravstvenu njegu na vlastitim jezicima usmjerio svog učenika Ivana Krstitelja Lalanguea da nastavi na isti način djelovati u sredini u koju ga život dovede.

Što se tiče hrvatskog prostora, zdravstvene prilike bile su vrlo skromne, kako zbog turske opasnosti, tako i zbog raznih zaraznih bolesti. Od 16. do kraja 17. stoljeća sjevernom Hrvatskom hara kuga koju je u velikoj mjeri prenosila vojska, dok su neprekidna ratovanja otjerala liječnike.⁵ U drugoj polovici 18. stoljeća spominju se brojne epidemije koje su pogađale varaždinski kraj: pjegavac, dizenterija, trbušni tifus, ospice i šarlah, malarija, tuberkuloza i kapavac. U Varaždinu su poduzimane organizirane racije među prostitutkama radi prevencije širenja spolno prenosivih bolesti, ali se i općenito provodio kontrolirani nadzor nad epidemijama s obzirom na Van Swietenov *Normativum sanitatis*, čije je glavno težište bilo usmjerenje protuepidemijskoj zaštiti.⁶ Dakle, situacija bez izučenih liječnika medicine zasigurno nije povoljna za Varaždin i okolicu. Tada svojim radom i iznimnim zalaganjem Ivan Krstitelj Lalangue odnosno JOANNIS BAPT. LALANGUE, BELGAE LUXEMBURGENSIS, MEDICINAE DOCTORIS, ARTIS OBSTETRICIAE MAGISTRI, SVAE EXCELLENTIAE BANALIS UNA, ET INCLYTI COMITATUS VARASD. MEDICI,⁷ donosi, u duhu

⁴ PIASEK Gustav, Ivan Krstitelj Lalangue, *Acta Medicorum*, 1975., str. 79.

⁵ PIASEK Gustav, Djelovanja varaždinskih liječnika na prijelomu XVIII. U XIX. stoljeće, *Medicus*, vol. 5, br. 1, 1996., str. 86.

⁶ PIASEK Gustav, Opažanja Ivana Krstitelja Lalanguea na tragu ideja moderne medicine rada u Hrvatskoj, *Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 2004., str. 29.

⁷ LALANGUE Ivan Krstitelj, *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyszka*, Varaždin, 1776., naslovna strana. Moj slobodan prijevod glasio bi: Ivan Krstitelj Lalangue, belgijski Luksemburžanin, doktor medicine, učitelj umijeća porodništva, savjetnik presvjetlog bana, liječnik slavne Varaždinske županije.

tog vremena, obećanje o “spasu” zajednice i moguća rješenja zdravstvenih problema.

Životopis Ivana Krstitelja Lalangua

Jean Baptiste Lalangue odnosno Ivan Krstitelj Lalangue, rođen je 27. travnja 1743. u Luksemburgu kao sin mlinara Henrija Lalangua i Catherine rođene Lhommer. Luksemburg je tada potpadao pod Habsburšku Monarhiju, kao i Hrvatska. Završivši studij medicine promoviran je u doktora medicine 29. rujna 1770. disertacijom *Disertatio inauguralis anatomica neurologima sistems.*⁸ U predgovoru knjige *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyszka* Lalangue opisuje svoju dopunsku naobrazbu prije dolaska u Varaždin. Navodi da je bio napustio svoje dotadašnje poslove da bi se u bolnici sv. Marka u Beču osposobljavao tijekom šest tjedana za porodničara. Tako je, uz svoju titulu *medicinae doctor*, postao i *artis obstetriciae magister*. Lalangue navodi kako su u ono vrijeme bili rijetki liječnici koji su bili istodobno osposobljeni i za porodničare i liječnike za malu djecu te da je upravo ta nedovoljna školovanost bila razlogom visoke smrtnosti majki i novorođenčadi.

Ivan Krstitelj Lalangue stigao je u Varaždin 1771. godine, postao banskim liječnikom, a 30. ožujka 1772. imenovan je za županijskog fizika Varaždinske županije. Bio je i osobni liječnik bana Franje Nadasdija te savjetnik i osobni liječnik austrijskog cara Josipa II. Bavio se i sudsko-medicinskom ekspertizom, a gradski mu je Magistrat 1776. godine dodijelio počasna građanska prava i upisuje ga u knjigu građana. Lalangue je ostao u Varaždinu do svoje smrti u 56. godini života. Umro je 20. svibnja 1799. te je pokopan na groblju uz Vidovsku crkvu, koje je kasnije preseljeno na sadašnje središnje groblje. Ironično, pokopan je upravo na onom groblju za čije se zasipanje i napuštanje borio pri svojim izlaganjima na županijskoj skupštini. To je groblje bilo kasnije izvor jedne epidemije pa je napušteno, a danas se tu nalaze ulica i stambeni objekti. Tako njegov grob danas više ne postoji. Bio je oženjen zemljakinjom Delbar de Belgio, rođenom 17. rujna 1742. godine.⁹ Imali su i kćer, ali izvori ne spominju datum smrti žene i kćeri, kao što nije ni poznato da li su zajedno kao obitelj stigli u Varaždin ili ne. Najprije je stanovao u županijskoj kući, a zatim do kraja života u Školskoj ulici u Varaždinu. Nažalost, ne postoji Lalangueov portret pa se ne zna ni kako je izgledao.

⁸ PIASEK G., 1975., str. 80.

⁹ PIASEK G., 1975., str. 81.

Uloga županijskog fizika u svakodnevnicu ljudi varaždinskog kraja

Dolazak Ivana Krstitelja Lalanguea označava početak trajne institucionalne medicine u gradu Varaždinu. Institucionalna medicina prisutna je samo u slučaju kad medicinsku praksu obavlja školovani liječnik uz državnu plaću. U Varaždinu se i ranije pokušavala uspostaviti kontinuirana institucionalna medicinska skrb, ali očigledno u to vrijeme ili Varaždin nije bio dovoljno privlačno mjesto ili plaća nije bila dovoljno atraktivna da bi se privuklo stalnog liječnika.¹⁰ No, postojao je bogat i raznolik narodni medicinski sustav. O tome govori i sam Lalangue te ga je upravo ta snažna prisutnost narodne medicine ponukala da napiše medicinske priručnike na hrvatskom jeziku, kako bi, prema njegovim riječima, pokušao promijeniti višestoljetne navike.

Županijski fizik bila je osoba zadužena za kompletnu zdravstvenu skrb na području jedne županije, kako preventivnu zdravstvenu zaštitu, tako i kurativnu, s posebnim težištem na suzbijanju zaraznih bolesti. Većim dijelom svoje povijesti Varaždinska županija je obuhvaćala i područje današnje Krapinsko-zagorske županije, dio Koprivničko-križevačke i Međimurske županije. Prema tadašnjim zakonima, obavljanje posla županijskog fizika obuhvaćalo je vrlo široko polje rada kao što je nadzor nad zdravstvenim prilikama, konkretnije rečeno nad pojavom i kretanjem epidemijskih bolesti među ljudima i životinjama te njihovo saniranje i sprečavanje, sprečavanje neovlaštenog bavljenja liječničkom ili ljekarničkom praksom, nadziranje higijenskih prilika, oblikovanje izvještaja o postojećim stanjima koja bi mogla utjecati na zdravlje i opstanak ljudi, izvještaje o najčešćim bolestima, uzrocima smrti i porodima te davanje prijedloga u svrhu unapređivanja zdravstvenih uvjeta.¹¹ Županijski fizik imao je upliva na različite segmente ljudske svakodnevice u određenom kraju zato što je davao naputke o poželjnim načinima stanovanja, prehrane i odijevanja te se posebice zalagao za dostupnost zdravstvene skrbi svim društvenim slojevima. Među Lalanguove bolesnike ubrajali su se plemići, grofovi, varaždinski purgeri, majstori i siromašni kmetovi.

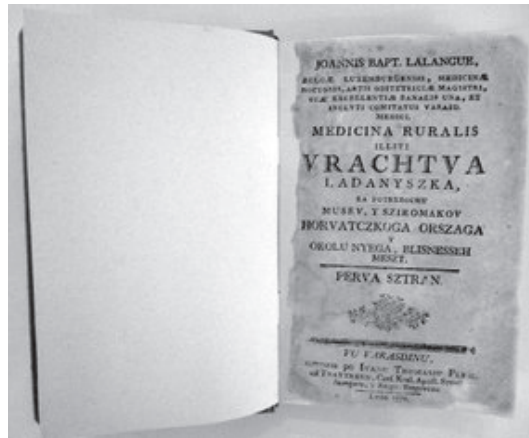
Županijski je fizik morao rješavati i probleme vezane uz žalbe na prevarante koji su se neovlašteno bavili medicinom. Time je Lalangueu dodijeljena uloga razgraničenja "institucionalne" medicine od one koja to nije. Postavljanje te dihotomije uključivalo je i vrijednosni sud: ona medicina

¹⁰ HORVAT Rudolf, *Povijest grada Varaždina*, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin, 1993., str. 228.

¹¹ BELICZA Biserka, Mjesto i uloga J. B. Lalanguea u razvoju zdravstvenog prosvjeđivanja i hrvatske medicinske terminologije na području sjeverne Hrvatske u 18. stoljeću, *Liječnički vjesnik*, Zagreb, 1976., str. 212.

koja nije institucionalna bila je ujedno “kriva“, “neprikladna“, pa i “prevarantska“. Primjerice, kada se grofica Petaczy obratila Lalanguieu, moleći ga da kod bana ishodi dozvolu ljekarniku Gaju na osnovi koje bi dotični smio liječiti ljude u krapinskom kotaru. U svom pismu Lalanguieu grofica Petaczy navodi kako tamošnji ranarnik Šunta i njegov pomoćnik Jurinić nemaju pojma, oni su lijenčine i prevaranti te je uvjerenja da bi ljekarnik koji je završio studij s odličnim uspjehom sigurno uspješnije liječio ljude nego ova dva fušera.¹² Na osnovu Lalanguieove urgencije ljekarnik Gaj ubrzo je dobio dozvolu, što nam govori o tome da je Ivan Krstitelj Lalangue bio dobro povezan s centrima društvene moći, posebice onima koji su definirali zdravstvenu skrb u zemlji.

Prvijenac hrvatske medicinske literature – *Medicina ruralis illiti Vrachtva Ladanyzska*

Slika 1. Fotografija knjige Ivana Krstitelja Lalanguiea, *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyzska*

Foto: Marija Dolenc, GMV Knjižnica 1153

Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyzska (slika 1), u odnosu na ostala Lalanguieova djela, uz svoj medicinski sadržaj, pruža i najveći broj zabilježenih osobnih Lalanguieovih zapažanja tradicijskih načina liječenja i upotrebe biljaka u svrhu lijekova. Cilj je iz tih Lalanguieovih tekstova iščitati etnografske podatke imajući u vidu da su svi medicinski opisi kreirani u skladu s vremenom u kojem su zabilježeni, a posebice s autorovim individualnim gledištem. Primjerice: “Y zato ovak den jezsem razdelil na chetiri

¹² JANKOVIĆ Julije, *Pabirci po povijesti županije Varaždinske*, Varaždin, 1898., str. 62.

*Sztrane, kajti na Ladanyu*¹³ y po Szelah ne nahadyajuszze vszigde vure, dabi-sze mogel betesnik poleg nyih ravnati.¹⁴; (“Zato sam dan podijelio na četiri dijela jer na imanjima i selima ne nađu se svugdje satovi da bi se po njima bolesnik mogao ravnati.”). Ovaj zapis oblikovan je kao naputak o uzimanju propisanoga lijeka četiri puta dnevno. No, pritom nam Lalangue nesusjesno odaje i podatak o kulturi stanovanja i uređenju domova u to doba: satovi su se, prema tom zapisu, mogli zateći i u vlastelinskim i u seoskim domaćinstvima, no ne u svima.

Lalangue je knjigu *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyszka* pisao pod snažnim utjecajem prosvjetiteljstva 18. stoljeća, čije ideje primjenjuje na naše krajeve u nadi da će pridonijeti poboljšanju zdravstvenih prilika u Hrvatskoj i okolici. Bio je potaknut djelom *Avis au peuple sur sa sante* (Upute puku za zdravlje) švicarskog liječnika Simona Andrea Tissota, pobornika zdravstvenog prosvjećivanja najsiromašnijih. Tako se Lalangue u početku dvoumi da li da jednostavno prevede tu Tissotovu knjigu, no ipak na kraju odlučuje napisati novu jer smatra da su prilike švicarskog seljaka drukčije od hrvatskog i nije bio siguran bi li primjeri namijenjeni švicarskom seljaku koristili našem čovjeku. Naslov djela, točnije prijevod latinskog naslova *Medicina ruralis* u *Vračštva ladanjska* ukazuje da se riječ “vračštva” očito koristila u tadašnjem svakodnevnom govoru. Lalangue se u njoj obraća u prvom redu župnicima i kapelanima, zatim plemićima i njihovim pobožnim gospama, moleći ih da budu tumači seljacima koji su većinom nepismeni. *Medicina ruralis* doslovce bi značilo seoska medicina dok se pojmom *vračštva*¹⁵ vjerojatno željelo ukazati na liječnika, lijekove ili kako liječiti. Prema tome prijevod *Vrachtva ladanyszka* ukazuje da je ovaj priručnik igrao ulogu “seoskog ljekara” u smislu pomoći pri definiranju bolesti te primjene odgovarajućeg lijeka. Ne radi se tu o vrijednosnom sudu već samo o što boljem pokušaju prijevoda s latinskog jezika na starokajkavski kojim se služio ondašnji puk. Lalangueov cilj bio je približavanje sadržaja “našem čovjeku” korištenjem “domaćih” naziva. Unatoč pomoći prevoditelja, Lalangue je istaknuo da mu je bilo vrlo teško prevoditi, gotovo nemoguće, stručne medicinske nazive s latinskog na hrvatski¹⁶. Za prijevod na starovaraždinsku kajkavštinu odabrao je franjevca Edmunda Platušića, ističući da je svećenik u stalnom kontaktu s narodom pa se tako služi i izrazima koje narod koristi.

¹³ Ladanye; posjed na selu, seosko imanje onoga tko ne živi stalno na selu - vlastelinsko imanje (ANIĆ Vladimir, *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 1991., str. 302).

¹⁴ LALANGUE I. K., 1776., str. 321.

¹⁵ *vrač*; gatar, pogađač, divinus, magus. Nalazi se još u slovenskom i ruskom značenju kao „ljekar, liječnik“, dok bi *vračiti* značilo liječiti (SKOK Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, JAZU, Zagreb, 1973., str. 616).

¹⁶ LALANGUE I. K., 1776., str. 12.

Opis knjige i autorovih polazišta

U samom predgovoru knjige Lalangue naglašava “...*da ni jeden nemore biti dober Vrachitel niti pravi Nature clovechanszke Zezvedavecz akosze predi ne vuchi Anatomie, illiti na Kotrige razrezavanya mertvoga...*”¹⁷; (“Nitko ne može biti dobar liječnik ni čovjekove prirode znalac ako se prije ne uči anatomije odnosno seciranja...”). Tako on u knjigu uključuje segmente koji se bave ljudskom anatomijom, patologijom, fiziologijom, dijagnostikom, terapijom i ljekarništvom. Posebnu pozornost posvećuje dijagnostici te govori o ljudskim osjetilima kao glavnom uvjetu prepoznavanja bolesti, koje se temelji na praćenju topline, boje, suhoće ili vlažnosti kože te pomnom ispitivanju pulsa. Vezano uz terapiju, ističe dvije preporučljive tehnike: puštanje krvi i klistiranje. U prijevodu njegova djela puštanje krvi naziva se još i *barbirenje* ili *šrefanje*. Izvodilo se na način da se koža zarezivala te se puštala krv po principu vakuuma, stavljanjem rogova ili kupica. Puštanje krvi smatralo se korisnom terapijom za gotovo svaku bolest, jer je, prema tadašnjem shvaćanju, upravo loša i pokvarena krv jedan od najčešćih uzroka bolesti. Lalangue opisuje i način klistiranja te rekvizite potrebne za to. Za klistiranje koristila se *barberska* špricaljka ili svinjski i volovski mjehur. Napominje da je najbolje koristiti *barbersku* špricaljku, a umjesto nje može se napraviti nešto slično od bazgova drveta.¹⁸

Lalangueova nakana bila je knjigom djelovati i preventivno. Tako se na mnogim mjestima osvrće na glavne čimbenike zdravijeg života, kao što su: dijetalna prehrana, reguliranje načina života, primjena ljekovitih biljaka čija je prednost što raste u našim krajevima te vrlo često spominje davanje sredstava za pročišćenje organizma, posebice različite čajeve.

Lalangue se protivi “samozvanim i neučenim liječnicima“, koji nisu izučavali liječničku struku i koji nisu učili anatomiju, jer kako i sam kaže: „*Da ni jeden nemore biti dober Vrachitel niti pravi Nature chlovechanszke Zezvedavecz akosze predi ne vuchi Anatomie, illiti na Kotrige razrezavanya mertvoga Tella chlovechanszkoga za razgledati naimre od Vrachitelov znuternya nyegova*“.¹⁹ Lalangue ne iznosi podatke o tada postojećim “narodnim liječnicima“, pojedincima koji su prakticirali tradicijom određene postupke liječenja, ali iznosi opise nekih tradicijskih postupaka liječenja, prikazujući ih kao potpuno anonimne, one koje pripadaju narodu u cjelini. Stalno naglašava svoju poziciju izučenog doktora institucionalne medicine naspram tih pučkih postupaka liječenja, koje, prema njegovu sudu, treba iskorijeniti za dobrobit naroda, a za koje otvoreno kaže da se radi o praznovjerju i

¹⁷ LALANGUE I. K., 1776., str. 1.

¹⁸ LALANGUE I. K., 1776., str. 19.

¹⁹ LALANGUE I. K., 1776., str. 1.

bedastoćama. No, istodobno neprestano napominje da je velika bedastoća davati lijekove bez uvjerenja u njihovu djelotvornost jer se tada može samo pogoršati stanje bolesnika: „...*niti ne dobro kadasze gdo vu vrachenye mesa, zvun oneh, koja szam Vrachitel prepissuje. Velika takaj je bedastocha, y vkanlivoszt, kada nekoi prez vszakoga znanya Vrachitela betesniku vrachtvo (z kojem ne bolye) nuter davaju...*“.²⁰ U knjizi Lalangue iskazuje čvrst stav da ne želi ići bolesniku koji ne vjeruje u njega kao učenog liječnika jer smatra da upravo ta vjera uvelike doprinosi izliječenju: „...*pokehdob szegurno vu Vrachitela zauffanye vnogo pomase za izvrachenye betesnika. Izato ja ne rad idem k-onem betesnikom, koi vu me nemaju zauffanya...*“.²¹ Time čak prednost daje nekim etnomedicinskim tehnikama, zbog vjere koju puk gaji o njihovoj učinkovitosti.

Lalangue svakoj bolesti zasebno posvećuje jedno poglavlje u knjizi, tako da je za svaku bolest ostavio dovoljno prostora za detaljno objašnjenje simptoma, načina njezina pravilnog liječenja i ispravne pripreme i primjene lijekova. Kroz čitavu knjigu pri navođenju bolesti i tegoba preporučuje i lijekove koje je svrstao u različite kategorije korisnosti. Na kraju knjige opisani su recepti za izradu raznih lijekova od korijenja i trava koje je Lalangue sakupljao.

Daljnja analiza *Medicine ruralis* usmjeriti će se na dva pitanja: na to kako je Lalangue ovom knjigom, ali i primjenom iznesenih postulata u praksi, nastojao utjecati na svakodnevicu stanovnika Varaždina i okolice, a s druge strane na knjigu kao mogući etnografski, posebice etnomedicinski izvor.

Instrukcije s ciljem poboljšanja svakodnevnice ljudi varaždinskog kraja

Namjena ove knjige bila je podučavanje stanovnika Varaždina i okolice u smislu edukacije stanovništva, a sve u cilju što kvalitetnijeg liječenja i smanjenja broja smrtnosti. Pomoć je, prema Lalangueovom shvaćanju, prvenstveno trebala dolaziti od strane svećenstva ili plemstva, koji bi zatim podučavali seljake. Ovaj čin možemo smatrati vrlo ranim nastojanjem pripadnika elite da educira puk i otvori put k javnom, svima dostupnom, zdravstvu. Lalangue u svojem djelu ne komparira zdravstvena i higijenska stanja grada i sela, već tu i tamo svojom opservacijom daje naslutiti eventualne razlike. Popisom ljekovitih biljaka i načina njihove pripreme za lijek Lalangue je imao želju olakšati seoskom siromašnom stanovništvu moguć-

²⁰ LALANGUE I. K., 1776., str. 33.

²¹ LALANGUE I. K., 1776., str. 32.

nost nabave potrebnih lijekova pa je stoga ponudio popis biljaka koje su samonikle ili koje se sade u vrtu kako siromašan seljak ne bi bio prisiljen kupovati sastojke potrebne za lijek. Savjetuje seljacima da samostalno skupljaju ljekovite trave jer je to financijski isplativije.²²

Lalangué svoje poznavanje ondašnjega načina života puka i socijalnu svijest pokazuje u poglavljima posvećenim siromaštvu. Brojne su bolesti na selu, ističe Lalangué, bile prouzročene socijalno-ekonomskim razlozima. Kao jedan od najvećih problema na selu on ističe pomanjkanje kvalitetne hrane, općenito nedostatak hrane i glad, što nam zorno opisuje “...od glada tak biva szlab, kakdabi vezda zpusztiti hotel Dussu.”²³; (“...od gladi se postaje slab, kao da bi zauvijek ispustio dušu.”) ili „...y betegá zrok je szíromasstvo prevech veliko, illiti pomenkanye potrebne hrane...”²⁴; (“...uzrok bolesti je veliko siromaštvo odnosno pomanjkanje potrebne hrane...”). Lalangué napominje da je najvažnije za zdravlje jesti dobru hranu, dobar kruh, piti mnogo tekućine, popiti tu i tamo malo vina, jesti svježije meso. Lalangué tako smatra da nije dovoljno skrenuti puku pozornost na to kako se određene bolesti mogu liječiti. Preduvjet za “narodno zdravlje” su osigurani bolji uvjeti života. Među Lalanguéovim tumačenjima zdravstvenih tegoba svoje je mjesto našla i higijena. Zato u knjizi stoji nekoliko naputaka kako održavati higijenu u kući i oko nje. Vrlo je važno, ističe Lalangué, održavati uredno i čisto dvorište, držati gospodarske zgrade čistima te izbjegavati smrdljive lokve koje je potrebno prekopati kako se ta voda ne bi zadržavala. Bitan podatak vezan uz higijenu je Lalanguéova slutnja kako dolazi do nekih bolesti. Tako on kaže “...na zadoblenye takveh betegov, na koje nigdo nebi ni miszlil, odkud szu dossli, ar zrak, szmerdlive jame...”²⁵; (“...uzroci bolesti za koje se ne može ni zamisliti odkuda su došli, da li zrakom, iz smrdljivih jama...”). Je li tu već Lalangué sumnjao na postojanje nečeg (nama danas znanog kao bakterija) kao uzročnika bolesti?

Bolesti stanovnika varaždinskog kraja u 18. stoljeću i Lalanguéov pristup liječenju

Kao najčešći uzrok tegoba na selu definira naporan težački rad što se manifestira upalama grla, upalom pluća, gripom i bolovima trbuha. Na osnovu Lalanguéovih uputstava o bolesničkoj prehrani u ovim slučajevima može se doći do određenih spoznaja o ondašnjim prehranbenim navikama. Lalangué ne navodi recepte i ne objašnjava načine pripreme hrane,

²² LALANGUE I. K., 1776., str. 286.

²³ LALANGUE I. K., 1776., str. 8.

²⁴ LALANGUE I. K., 1776., str. 202.

²⁵ LALANGUE I. K., 1776., str. 42.

ali se ipak prema njegovim nuputcima o prehrani može nazrijeti određen repertoar hrane kojom se raspolagalo tada na selu. Tako Lalangue seljaci-ma savjetuje da ne piju hladnu vodu nakon teškog rada, što pojašnjava kao uvriježenu praksu, već kozje ili kravlje mlijeko. Lalangue govori i o najčešće hranom pokvarenom želucu. Također navodi da seljaci jedu puno voća kao što su trešnje, višnje, jagode, smokve, kupine, breskve, šljive i jabuke. Pokvareno meso, pogotovo u ljetnih vrućina, našlo bi se na stolu siromašnog seljaka koji, osim što si nije mogao priuštiti svježe nije ni imao gdje držati meso. No, prema Lalangueovim zapisima, taj problem nije mučio samo seosko stanovništvo, već i siromašan gradski puk, pa i ponekog pripadnika "gospode": "...*pri nasz vu horvatczke Zemlye po lettu zna pripechati, gde meszari kak je vszem znano, szamo dva puta chez tijeden, dapache josche redkesse szecheju; malo je pak Goszpode, koibi imali ledvenicze, zmed sziro-makov nigdo...*"²⁶; ("...u Hrvatskoj se događa, pogotovo ljeti, da mesari samo dva puta tjedno kolju, ako ne i rjeđe, a malo je onih koji imaju rashlađeno mjesto za čuvanje mesa, a među siromasima nitko."). Lalangue ne opisuje kako *ledvenicza* izgleda, gdje se nalazi i kako je moguće održavati je hladnom u vrućim ljetnim danima. Ističe da siromasi jedu što imaju i ne mogu biti izbirljivi pa im stoga savjetuje da meso prokuhaju s malo octa kako bi barem odstranili vonj. U slučaju trovanja hranom potrebno je izbaciti pokvarenu materiju van iz želuca. To se obavljalo pijenjem tople vode ili guranjem prsta ili pera u grlo²⁷.

Uz to, Lalangue iznosi savjete koje bismo iz današnje perspektive opisali kao tradicionalne medicinske postupke: kako bi se ojačao organizam i spriječila upala pluća ili grla nakon teškog rada, Lalangue savjetuje uzimanje napitka od iscjeđenog soka trešanja ili grožđa pomiješanog s malo vode. Također se moglo uzeti malo cvijeta bazge ili kamilice, staviti u zemljanu posudu, prelići vodom i ostaviti na ognju dok ne provrije. Prije nego je bolesnik popio tako spravljen čaj, bilo je poželjno staviti unutra malo meda²⁸. Prilikom upale pluća, Lalangue savjetuje da se na prsa bolesnika stavi tijesto od sjemena gorušice smrvljenog u mužaru te pomiješanog s malo vode, octa i brašna²⁹. Problemi sa disanjem trebali bi se, prema njegovim sugestijama, riješiti inhaliranjem tople vode pomiješane sa čašicom octa³⁰. Prilikom takvih upala problem sa začepljenim nosom rješavao se ušmrkavanjem meda s malo tople vode³¹. Što se tiče upale grla, od koje se u to doba i umiralo, ona se liječila pijenjem toplog mlijeka ili obavijanjem

²⁶ LALANGUE I. K., 1776., str. 199.

²⁷ LALANGUE I. K., 1776., str. 350.

²⁸ LALANGUE I. K., 1776., str. 329.

²⁹ LALANGUE I. K., 1776., str. 357.

³⁰ LALANGUE I. K., 1776., str. 110.

³¹ LALANGUE I. K., 1776., str. 169.

vrata ručnikom namočenim u mlijeku ili kuhanoj vodi sa sastavom različitih ljekovitih trava.

Lalangue bilježi i praksu uvriježenu na selu u to doba, koju smatra učinkovitom: protiv grlobolje koristila se žalfija prokuhana u vodi i pomiješana sa sljezom ili malo meda. Time se zatim ispiralo grlo³². No, zabilježio je Lalangue i etnomedicinski postupak koji se primjenjivao za liječenje gripe, a s kojom se nipošto nije slagao:

“Vu vnogeh mesztah pod ovajvemi velikem betegi navadnoje lyuczstvo sivoga goluba, ali kokoss na poloviczu prerezati, y na glavu betesnika posztaviti, doklamsze na glave zeszmerdi, y zvoynya...di ovakova sztvaz vesz beteg vun zvleche...ar ona voymba, y szmradlivoszt nedohadya od betefnika, nego iz goluba, iz kokossi, ali iz druge sztvazi gore na glavu posztavlene... (ar ovakvo vrachenye vnoge je vumorilo)”³³; (“U mnogim mjestima kod ove bolesti ljudi su naučeni živog goluba ili kokoš prerezati na pola i staviti na bolesnikovu glavu dok se to na glavi ne usmrđi u cilju da to izvuče bolest... smrad ne dolazi od bolesnika nego iz goluba ili kokoši ili nečeg drugog na glavu postavljenog. Ovakvo liječenje mnoge je usmrtilo.”).

Lalangue piše da je drugi uobičajen uzrok tegoba među pukom pijanstvo, uvriježenije među muškarcima. Uživanje alkoholnih pića Lalangue spominje kao jedan od postupaka za koji je puk držao da štiti od bolesti ili ih čak i liječi. No, Lalangueov je savjet sasvim suprotan tome:

“Kajti pak musi zkoro naj bolye podverseni jeszu betegom vsigajuchem, zato zlocheszto chine, da zarad vekssega pota, topla vrucha, y vsigajucha dugovanya (kajti je vino, sganicza, y osztala druga jaka, y dissecha) nuter jemlyeju...y betegu povekssava na tuliko, da szziromak chlovek visseputi chez nekuliko dnevvov szin szmertu mora posztati”³⁴; (“Muški su najviše skloni temperaturi zato loše si čine ako uzimaju žestoka pića kao što je rakija ili vino. To bolest povećava toliko da nakon nekoliko dana siroti čovjek postaje sin smrti”). Ipak, Lalangue dopušta da vino može imati i korisne primjene: moglo se iskoristiti kao ljekovita kupka za bolne i otečene noge. Tako je ujutro i navečer trebalo noge ispirati toplim vinom, a zatim noge dobro izmasirati tkaninom³⁵.

Dalje Lalangue navodi kako u slučajevima vrućice ili zimlice puk nastoji da bolesnik bude pokriven i utopljen. To smatra korisnom praksom,

³² LALANGUE I. K., 1776., str. 341.

³³ LALANGUE I. K., 1776., str. 218.

³⁴ LALANGUE I. K., 1776., str. 47.

³⁵ LALANGUE I. K., 1776., str. 79.

ali ističe da treba izbjegavati perje, kojim je puk najčešće punio prekrivke, jer ono povećava tegobe. Kako i zašto povećava tegobe Lalangue nam nije otkrio. Lalangue donosi i podatke o onodobnoj kulturi stanovanja na selu. Tako naznačava da su podovi na selu bili zemljani, napominjući da ih je, dok je bolesnik u kući, pri ljetnim vrućinama potrebno škropiti vodom ili pak postaviti posude sa vodom u koju je potrebno ubaciti biljke ili trave koje ugodno mirišu i koje tako pomažu bolesniku. Lalangue je također zapisao da je pod istim krovom na selu stanovalo od pet do osam pa čak i više stanara zajedno sa životinjama.³⁶ To zajedničko stanovanje većeg broja ljudi i životinja kao što su svinje, guske i patke smatra ozbiljnim problemom i uzrokom tegoba. To je stanje pridonosilo zadržavanju “starog zraka” u kući, radi čega je nužno kuću što više provjetravati.

Posebno poglavlje Lalangue posvećuje, po njegovu sudu, jednom od najvećih uzroka tegoba – neredovitoj stolici. Glavni uzrok ponovno pronalazi u neprimjerenosti i neredovitoj pučkoj prehrani. Savjetuje da se ovakvi problemi reguliraju pripremom mesne juhe kakvu je puk uključivao u prehranu uglavnom samo o blagdanima. Navodi da je posebno učinkovita govedska juha pomiješana s dvije žlice soli. Sve to zajedno rastopi se u ulju, maslinovu ili konopljinu, na vatri. Ako nema juhe, može poslužiti topla voda sa soli i malo brašna, a ako nema ni brašna ni soli, može samo topla voda. Lalangue za ozbiljnije probleme neredovite stolice pronalazi više rješenja: od klistiranja toplom vodom i puštanja krvi, zatim spravljanja tople kupelji za noge, do pročišćenja organizma prirodnim lijekovima. Za neke od njih navodi da su i inače u čestoj upotrebi na selu, kao što je priprema čaja od kamilice, za koji sugerira da se bolesniku posluži pomiješan s malo ulja.³⁷

Gangrena je sljedeća tegoba koju Lalangue prikazuje: “*Ako pak vusi-ganye je jako, y osstro, ako cherlenocha je velika, vruchina jako sargucha, y bol zmirom povekssavasze, tak onda takva sztran tela zegnyije, y gnyilochu nasze zadobi, koja od vrachitelov diachki zovesze gangrena... od kojeh takva sztran tela na zkorom pochne szmerdeti.*”³⁸; (“Ako jako i oštro peče te je izraženo crvenilo, a bol se povećava i ta strana tijela počne gnjiliti, to liječnici zovu gangrenom... od koje ta strana tijela počinje smrdjeti.”). Takvu oštećenu i mrtvu kožu bilo je potrebno odrezati. Za brže zacjeljivanje i čišćenje rane autor preporučuje oblog od češnjaka, pelina, soli i vina. Ta se smjesa prokuhala u vodi, u koju se zatim umakala tkanina te se postavljala na ranu³⁹. Prema Lalangueovoj osobnoj opservaciji puk je ponekad u slučaju gangrene davao bolesniku da popije malo vina ili da jede toplu juhu. No, u

³⁶ LALANGUE I. K., 1776., str. 44.

³⁷ LALANGUE I. K., 1776., str. 332.

³⁸ LALANGUE I. K., 1776., str. 95.

³⁹ LALANGUE I. K., 1776., str. 368.

najčešćim slučajevima liječenje gangrene se zapustilo što je dovelo do još većih komplikacija⁴⁰.

Ponekad se u čovjeka, navodi Lalangue, mogao razviti *katar mosgyanih* od kojeg glava jako boli. U Prpićevom rječniku starokajkavskog medicinskog nazivlja stoji da je katar rashlađenje ili hunjavica.⁴¹ Katar je izazivao nesanicu pa stoga Lalangue preporučuje čaj od maka ili lipe koji umiruje organizam⁴². Pljuvanje krvi može biti jedna od posljedica katara. Lalangue spominje način kako zaustaviti iskašljavanje prevelike količine krvi. “...ako velika vnosina kervi vun izhadya, potrebno je betesniku ruke, y noge visse, ali nise kolena osstro prevezati, da kerv tak jako vu plyucha nebude szilila...”⁴³; (“...ako velika količina krvi van izlazi potrebno je bolesniku ruke i noge više ili niže koljena oštro zavezati kako krv ne bi toliko u pluća ulazila...”). Katar je Lalangue povezivao s takozvanom *vruchom guttom*, od koje su ljudi umirali. *Guttu* Prpić definira kao *apoplexiu*⁴⁴, što Klaić definira kao udar kapi, odnosno paralizu tijela ili pojedinačnih njegovih dijelova, što je posljedica izljeva krvi, na primjer u mozak⁴⁵. Onaj koga jednom „uhvati“ *gutta*, piše Lalangue, vrlo je podložan mogućnosti da mu se opet ona ponovi, a tada je i smrtonosnija nego ranije. Da se izbjegne njezin udar Lalangue savjetuje zdraviji način života: suzdržavanje od večere, koja je, po njegovu sudu, na selu znala biti preobilna nakon naporna rada i spavanje po osam sati dnevno, što smatra dovoljnim ljudskom organizmu za kvalitetan odmor. Lalangue savjetuje bolesnicima (ali i zdravim ljudima) da što više borave u šetnji na svježem zraku. I za kraj, možda najvažniji savjet od svih je sljedeći: “*Zadnich nai bolssi nachin je: chivatisze osstro od vszakoga znutressnyega zlochesztoga nature nagnyrnya, navlaszito pak od szerditoszti.*”⁴⁶; (“Zadnji najbolji način je čuvati se od svakog lošeg osjećaja, posebno od srditosti.”).

Kao sljedeći problem Lalangue prepoznaje sunčanicu, odnosno *Vudarcevez szuncza*. Najčešće su stradavala djeca, starci, putnici i radnici u polju. Najbolji lijek bio je puštanje krvi, sugerira Lalangue. No, još je bolje djelovati preventivno: da se spriječi sunčanica prilikom velikih vrućina bilo je dovoljno rashladiti se u kakvom potoku, spraviti određene masti od ljekovitog bilja ili omotati glavu tkaninom namočenom u hladnome octu.⁴⁷

⁴⁰ LALANGUE I. K., 1776., str. 94.

⁴¹ PRPIĆ Tomislav, *Rječnik starokajkavskog medicinskog nazivlja*, Zagreb, 1974., str. 10.

⁴² LALANGUE I. K., 1776., str. 338.

⁴³ LALANGUE I. K., 1776., str. 186.

⁴⁴ PRPIĆ T., 1974., str. 6.

⁴⁵ KLAIĆ B., 1990., str. 87.

⁴⁶ LALANGUE I. K., 1776., str. 143.

⁴⁷ LALANGUE I. K., 1776., str. 146.

Prema Lalangueovim zapisima, smrt kao posljedica vodenih kozica nije bila nepoznata pojava, kako u gradu, tako i u selu. Lalangue ovdje ne spominje određene tradicionalne načine liječenja vodenih kozica već samo spominje kako se susretao s mnogo slučajeva da je narod smatrao da će kozice proći same od sebe i da nije potrebno mirovati. Upravo zbog toga djeca su često umirala. Uz vodene kozice Lalangue opisuje i ospice – *Bleki illiti maleh Kozicz*. Ospice su, prema Lalangueovom sudu, bile manje smrtonosne nego vodene kozice. Preporučuje lijek čiji su glavni sastojak dvije ili četiri žlice soli pomiješane s vodom i usitnjenim korijenom biljke *no-ćurak*.⁴⁸ Lijek se primjenjuje ovisno o dobnjoj starosti djeteta, a poželjno je lijek izmiješati s mlijekom jer će tada to djeca lakše popiti. Vodene kozice mogle su imati kao posljedicu upalu oka, za koju Lalangue preporučuje ispiranje mješavinom mlijeka i tople vode⁴⁹. Bolovalo se i od *Verbanecza, illiti Ssafranyaka*, poznatijeg nama kao crveni vjetar ili erizipel, prouzročen prodorom streptokoka kroz ranu. To je bila očito česta bolest. Lalangue je zapisao da je kod te bolesti glavni problem što puk nije pribjegavao dezinficiranju tih rana. Lalangue predlaže liječenje napitcima od ljekovitih trava ili oblogom od mješavine čaja cvijeta bazge i kamilice⁵⁰.

Loši uvjeti života dovodili su do dizenterije ili *Griza chrevnoga illiti Zaviavicze* odnosno upali debelog crijeva sa krvavim proljevom. Lalangue napominje da se ova bolest najviše zadržavala po selima.⁵¹ Pritom također navodi kako su građani selo smatrali izvorom raznih zaraza, što je među njima izazivalo određeni strah. Kao lijek protiv *griza chrevnoga* preporučuje trljanje trbuha vrućim platnom ili toplim kamenom. Umjesto kamena mogao je poslužiti i topli tanjur⁵². Kao ljekovita biljka protiv dizenterije koristila se i cikorijska, točnije njen korijen koji se izrezan skuhao u vodi, procijedio te se ta voda morala popiti kroz dva dana.⁵³ Kako bi se ponovno uspostavila normalna probava, trebala se skuhati smjesa od šljiva, a dobiveni se napitak konzumirao hladan.⁵⁴ Što se tiče narodnog načina liječenja dizenterije, puk je koristio crveno vino ili šljivovicu kako bi se u želucu “uništila” pokvarena materija. Uzroke proljeva smatra zaraznim pa kaže: “*Pod vszakum metemtoga grisum navlasztito pod obchinszkem betegom nasisze chuvaju zdravi lyudi, da nebudu hodili na jednak komornyak, na kojega hodi u takvi betesniki, drugach lehkosze onoga isztoga betego zadobivaju.*”⁵⁵;

⁴⁸ LALANGUE I. K., 1776., str. 334.

⁴⁹ LALANGUE I. K., 1776., str. 170.

⁵⁰ LALANGUE I. K., 1776., str. 355.

⁵¹ LALANGUE I. K., 1776., str. 188.

⁵² LALANGUE I. K., 1776., str. 196.

⁵³ LALANGUE I. K., 1776., str. 345.

⁵⁴ LALANGUE I. K., 1776., str. 344.

⁵⁵ LALANGUE I. K., 1776., str. 257.

(“Prilikom dizenterije u obitelji neka se čuvaju zdravi članovi tako da ne idu na isto mjesto na koji ide bolesnik vršiti nuždu jer bi se u protivnom mogli isto zaraziti.”)⁵⁶ Lalangue posebno ne navodi mogućnost postojanja narodnih načina liječenja žutice, ali primijetio je da se i ova bolest pokušala izliječiti ispijanjem rakije ili vina.

Bjesnoća ili *Peszja Sztochnoszt* bila je poznata po selima zbog neadekvatne brige za pse. Objašnjava način kako razlučiti je li pas bio bijesan ili ne. Dakle, trebalo je uzeti komad mesa kojim se zatim protrljalo usta i zube ubijenog psa za kojeg se sumnjalo da ima bjesnoću. Zatim se to meso ponudilo zdravome psu. Ako je ubijeni pas bio bijesan, zdrav pas odbija meso lajanjem, zavijanjem i bijegom, a ako se nije radilo o bijesnom psu, zdrav pas pojest će ponuđeno meso⁵⁷.

U slučajevima kad je do ugriza bijesne životinje ipak došlo, Lalangue savjetuje da se mjesto ugriza odmah odstrani i ispere slanom vodom ili morskom soli. Lalangue očito nije znao za štetno djelovanje španjolske muhe pa je uvrštava u svoj popis ljekovitih sastojaka. Tako savjetuje da se brašno izmiješa s octom kako bi se dobilo mokro tijesto, u koje se zatim umiješa prah španjolske muhe. Tijesto se zatim umota u list kelja te se sve zajedno stavi na mjesto ugriza. Također se umjesto tijesta moglo u list kelja umotati usitnjeni i posoljen češnjak ili hren⁵⁸.

Iz svega opisanog može se iščitati inventar bolesti stanovnika varaždinskog kraja u 18. stoljeću, također se može iščitati repertoar preporučljivih, u prvom redu biljnih lijekova te nazivi za pojedine bolesti. Puk je u varaždinskom kraju u 18. stoljeću, prema Lalangueovim zapisima, najčešće patio od upale pluća, prehlada, želučanih problema, pretjeranog uživanja vina, ali i od psihosomatskih oboljenja. Glavni uzrok svega navedenog bili su, u većini slučajeva, teški ekonomsko-socijalni problemi. Upravo zato Lalangue zaključuje svoje djelo napomenom da je potrebna hitna edukacija stanovništva kako bi se smanjio broj smrtnih slučajeva u bolestima koje je u principu lako izliječiti ako se koriste ispravni načini liječenja koje on preporučuje, a koji ne zahtijevaju velike novčane izdatke.

Lalangue i korištenje ljekovitih trava

U duhu pravog zdravstvenog prosvjetitelja sklonog detaljnoj obradi podataka i što vjerodostojnijim objašnjenjima Lalangue posljednja poglavlja

⁵⁶ Kod Lalanguea nema podataka o samim zahodima, postoji samo ova mala naznaka u citatu o postojanju nečeg zajedničkog gdje se vršila nužda, a gdje su se oni nalazili, ako ih je uopće bilo i kakav je bio odnos prema njima to se ne spominje.

⁵⁷ LALANGUE I. K., 1776., str. 263.

⁵⁸ LALANGUE I. K., 1776., str. 359.

knjige posvećuje pitanjima na koja je potrebno odgovoriti kada se od liječnika traži savjet o načinu liječenja. Zanimljivo je i to da ta pitanja dijeli u odvojene rodne i dobne kategorije. Lalangue tako navodi posebno pitanja za muškarce, a posebno za žene – pri potonjem se posebno osvrće na menstrualni ciklus i dojenje. Treba obratiti pozornost i na djecu pa tako postoji i niz pitanja posvećenih upravo njima. Odgovore posebice treba uzeti u obzir, naglašava Lalangue, pri pripremi lijekova od biljaka. Lalangue se posvećuje i načinu branja ljekovitih trava, njihovu sušenju, preradi u prah i pohranjivanju te objašnjava dijelove drveta, trave i cvijeta. Prema Lalangueovom mišljenju, najbolji način pohrane sjemenki biljaka bio je taj da se sjemenke rasprostre na platno te ih se stavi sušiti na suho i toplo mjesto u kući, najbolje pored peći. Potrebno ih je bilo više puta promiješati da se jednako posuše⁵⁹. Navodi da se za liječenje mogu koristiti listovi, cvjetovi, korijenje, čitave biljke, plodovi, sok i kora drveća.

Lalangue iznosi abecednim redom čak 160 različitih vrsti biljaka, a uz to ih navodi na domaćem jeziku, na njemačkom i na latinskom. Uz naziv biljke opisuje gdje raste, koji dio je ljekovit ili koji je za jelo, a kako pokazuju sljedeći primjeri: “*Bezgovo drevo, d. Sambucus. N. Holderbaum. Ovo drevo vszem je znano, po Ploteh, y poleg Szel naj raissi raszte, Lisztje, Czvetje, Kora, y Zernye nyegovo je hasznovito.*”⁶⁰; (Bazga, drvo svima znano. Raste uz ograde i oko naselja. Lišće, cvijet, kora i zrno je ljekovito.) ili *Hren obchinszki, d. Armoracea, n. Krein, ali Scharfe Retich, Koren je hasznovit, na Sztolu jesze z Govedinum.*⁶¹; (“Hren. Korijen je ljekovit, a jede se sa govedinom.”).

Podaci koje Lalangue navodi uvelike ulaze u područje botanike, ali nalazimo i tu značajnih etnografskih podataka. Tako Lalangue piše da se u seoskim vrtovima najviše sadilo sjeme tikve, dinje i krastavaca koje su stanovnici, osim u prehrambene svrhe, koristili i kao lijek.⁶² Evo samo nekih od biljaka koje Lalangue smatra ljekovitima, a za koje navodi da se uzgajaju ili zatiču u tom kraju, pa ih i sam narod ponekad koristi za liječenje:

Borovnica, *Borovicza* – ljekoviti je korijen, lišće i bobice. Bobice se ubiraju isključivo kada su zrele. Koristila se kod žutice i bolova u trbuhu.

Cikorija, *Czikoria* – korijen i lišće je ljekovito ali samo svježe. Koristila se prilikom nadutosti i poboljšanja rada jetre.

Crni sljez, *Szlez cherni* – cvijet je ljekovit i koristio se za pripremu čajeva. Njime su se liječili problemi sa dišnim putevima i upala grla.

⁵⁹ LALANGUE I. K., 1776., str. 282.

⁶⁰ LALANGUE I. K., 1776., str. 293.

⁶¹ LALANGUE I. K., 1776., str. 298.

⁶² LALANGUE I. K., 1776., str. 280, 284..

Crveni luk, *Cherlenecz Luk* – korijen i lišće je ljekovito. Najbolje ga je bilo konzumirati u začetku gripe kako bi sprječio njen dalji razvitak. Zbog sprečavanja bolesti Lalangue savjetuje da se crveni luk jede što više i kada je osoba zdrava.

Češnjak, *Chessnyak* – korijen je ljekovit. Daje snagu koja je potrebna težacima. Bilo bi dobro konzumirati ga što češće. Koristio se i prilikom ugriza bijesnog psa.

Gorušica, *Musstarda* – sjeme je ljekovito. Koristila se kao lijek prilikom udara kapi. Pripravljala se kao smjesa u koju se dodalo malo vode, četiri šake brašna i malo octa. Napravilo se mokro tijesto koje sa tada stavljalo na noge bolesnika.

Hrast, *Hrasztovo Drevo* – kora i lišće je ljekovito. Koristio se kao čaj protiv proljeva.

Kamilica, *Gamelicza Trava* – cvijet je ljekovit, a koristio se kao čaj za ublažavanje upala te se mogla staviti u posudu s vodom kako bi se prostoriom gdje je bolesnik raspršio ljekoviti miris kamilice.

Krastavac, *Vugorek* – sadio se u vrtu, a konzumirao se sirov ili kuhan. Njegovo sjeme izuzetno je ljekovito.

Trputac, *Terputecz Trava* – ljekoviti su korijen i trava. Raste u travnju, a koristio se kod upala sluznice i usne šupljine, poboljšava iskašljavanje i smanjuje kašalj.

Osim biljaka, našlo se tu i nekih drugih sastojaka ljekovitih svojstava, kao što je ljudska mokraća, *Sczalina chlovechanszka* – vrlo ljekovita ali samo od zdravog čovjeka srednje dobi. Mokraća se pomiješala sa masti, mješavina se ugrijala te se dva puta dnevno njome masirao bolni dio tijela.⁶³

Što se tiče pribora za obradu ljekovitih biljaka, Lalangue navodi vagu pomoću koje se mjerila količina lijeka koja se daje bolesniku, ljekarnički tijesak (slika 2) i željezni ljekarnički mužar (slika 3) kojim se obrađivalo sjemenke u prah te kameni mužar za mješanje ljekovitih biljaka. Umjesto mužara može poslužiti tanjur, a umjesto tukača žlica, bilo srebrna ili kositrena. Za kuhanje lijekova potrebne su bile zemljane posude iznutra glazirane. Tako iz ovih etnografskih podataka možemo saznati ponešto i o priboru koji se mogao očekivati u seoskim te gradskim kućama u 18. st.

Svi ovi podaci koje nam je dao Lalangue važni su za uvid u inventar biljaka kojima se tradicionalno liječilo u varaždinskoj okolini. Vrijedne dodatne podatke predstavljaju i bilježeni dijalektalni izrazi, koji nam mogu pružiti uvid u nazivlje biljaka u 18. stoljeću u Varaždinu i okolini.

⁶³ LALANGUE I. K., 1776., str. 358.

*Slika 2. Ljekarnički tijesak iz 18. stoljeća
Foto: Marija Dolenc, KPO 343*

*Slika 3. Ljekarnički mužar iz 18. stoljeća
Foto: Marija Dolenc, KPO 326*

Odnos institucionalnog, tradicionalnog i narodnog kod Lalanguea

Sudeći po njegovim pisanim djelima, Lalangue je pitanju zdravstvene skrbi pristupao na institucionalni način, kao izučeni doktor medicine postavljen na mjesto županijskoga fizika političkim dekretom. Njegov je cilj bio unaprijediti pa ponekad i iskorijeniti, a ne opisati, etnomedicinske prakse liječenja u Varaždinu i ruralnoj okolini. Prema tim postupcima Lalangue iskazuje neupitan zazor. No, na osnovu popisa ljekovitih sastojaka koje propisuje, Lalanguea bi iz današnje perspektive neki mogli smatrati, unatoč njegovoj školovanosti, travarom, osobom koja bolesti nastoji liječiti u prvom redu biljem.⁶⁴ Pritom njegovi savjeti, sagledani iz današnje perspektive, ulaze u sferu

⁶⁴ BRENKO Aida, DUGAC Željko, RANDIĆ Mirjana, *Narodna medicina*, 2001., str. 23.

tradicionalnoga medicinskog sustava. Ljekovito bilje je tako snažno zastupljeno u Lalangueovim *Vrachtvima* i zbog njegove svijesti o ekonomskom položaju tadašnjega puka. Stoga je odabirao sastojke koji su bili svima dostupni i jeftini. Uz to, medicinska dostignuća 18. stoljeća imala su ponajviše biljke na raspolaganju kao materijal za lijekove jer se tek na samom kraju 18. stoljeća počelo raditi na pronalascima cjepiva protiv određenih bolesti.

No, svakako treba uzeti u obzir činjenicu da Lalangue u svoje radove uključuje i pojedine postavke narodne medicine. Unatoč autorovu protivljenju nekim postupcima narodne medicine, on ipak u uputama za spravljanje lijekova koristi preparate čiji su recepti došli do njega kao rezultat dugogodišnjeg primjenjivanja biljaka u narodnoj medicini. Na taj način Lalangue spajajući začetke institucionalne medicine u Varaždinu s iskustvima narodne medicine stvara svojevrsni medicinski pluralizam (premda ga on sam tako ne percipira). On proširuje znanje lokalnih travara s vlastitim znanjem o ljekovitim biljkama. Upravo tu dolazi do stanovitog odnosa, možemo reći i prožimanja, institucionalne medicine s tradicionalnim te etnomedicinskim načinom liječenja.

Iz svega navedenog može se zaključiti na koji je način Lalangue spajao dostignuća tadašnje institucionalne medicine s ponekim tradicionalnim načinima liječenja. No, ne radi se tu o primjeni isključivo tradicionalnih lijekova. On je u Varaždin stigao sa znanjem liječenja biljkama, no boraveći u Varaždinu naučio je vremenom koje biljke narod sadi i koje su u narodnoj praksi prepoznate kao lijek⁶⁵. Upoznavajući tako svojstva određenih biljaka, uvrstio ih je u svoj rad kao moguće lijekove za određene bolesti.

Od Lalangueovog vremena pa do danas došlo je do brojnih novih otkrića na području medicinskih znanosti. Mnoge Lalangueove savjete bismo danas okarakterizirali kao segmente preuzete iz tradicionalnoga medicinskog sustava, koji bi suvremenom oku mogli biti jednako začudni kao što su Lalangueu bili načini liječenja koje je zatekao prilikom svog dolaska u Varaždin. Stoga Lalangueov rad iz današnje perspektive, unatoč činjenici da se njegov rad u 18. stoljeću smatrao modernim, možemo promatrati i kao etnografske podatke o načinima liječenja u 18. stoljeću te ih na taj način i prosuđivati.

Zaključak

U Lalangueovu se diskurzu odražava nakana da djeluje prosvjetiteljski među pukom. Opisujući prilike u kojima stanovnici određenoga kraja žive mogu se donositi zaključci o načinu života ondašnjih građana i seljaka i o utjecaju načina života na njihovo zdravlje. Lalangue uočava da je većina

⁶⁵ LALANGUE I. K., 1776., str. 13.

zdravstvenih problema locirana kod seoskog stanovništva te da se zdravstvene prilike hrvatskog sela mogu popraviti samo uz stručnu pomoć. Međutim, vidi da stručnu medicinsku pomoć školovanih liječnika za seljake nije bilo moguće u potpunosti osigurati zbog nedostatka školovanog kadra. Zato odlučuje napisati priručnike i prevesti ih na narodni jezik kako bi uputstva o medicinskom prosvjećivanju primjenjivalo svećenstvo i plemstvo te tako pomoglo seoskom stanovništvu.

Lalangua ne samo da je bio reformator zdravstvenog prosvjećivanja, već na neki način i reformator dotadašnjeg pogleda i pristupa bolestima. On dotadašnja tumačenja bolesti, koja su nerijetko bila usmjerena na magijska/reliigijska, astrološka i slična tumačenja nastoji promijeniti znanstvenim shvaćanjem tadašnjih trendova i dostignuća medicine. On zdravstvene probleme svodi na način života, rada, prehrane i odijevanja. To je zapravo ideja francuskih enciklopedista koju je očigledno preuzeo od svog mentora van Swietenena i pokušao je primijeniti u sredini u kojoj je živio i radio. Možda neke od praksi koje danas opisujemo kao etnomedicinske u varaždinskom području svoje autorstvo imaju upravo u liku Ivana Krstitelja Lalangua.

Povijesno gledajući, dolazak Lalangua bio je politički čin. Lalangua je poslala sama Marija Terezija u svrhu prosperiteta i distribucije, odnosno učvršćenja moći Habsburške Monarhije na tom području. Taj politički zadatak jamči monopol nad pružanjem medicinskih usluga te se organizira princip zdravstvenog osiguranja koje uključuje samo institucionalne načine liječenja i prosvjetljenje od praznovjerja.

Unatoč želji Lalangua za edukacijom i liječenjem stanovništva jedno je pitanje još uvijek ostalo neodgovoreno. Radi se o pitanju koliko su njegova djela uopće imali utjecaja na puk. Ipak, kroz njegov se rad iščitava nakana da djeluje na društvo u cjelini. Nigdje se ne može vidjeti eventualno naznačavanje opreka između gradskog i seoskog stanovništva u smislu veće naklonosti prema jednom od društvenih slojeva. Tome je zasigurno pridonijela i činjenica da je Lalangua bio dijete mlinara. Ali ono što se sa sigurnošću može utvrditi jest da se iz njegovih radova može ostvariti dobar uvid u društvene i ekonomske prilike ondašnjeg vremena.

Nakon Lalanguove smrti nastavljena je služba županijskog fizika, što znači da je trajno uspostavljena institucionalna medicinska skrb za građane Varaždina i okolice. Ivan Krstitelj Lalangua nije samo značajna osoba za povijest grada Varaždina, već je svojim djelom dao veliki doprinos razvoju medicinske struke i porodništva u cijeloj Hrvatskoj, a postavio je i temelje organizacije medicinskih službi od strane države. Ovim radom otvoreno je tek jedno od mogućih poglavlja koja bi nam temeljitijom analizom svih Lalanguovih djela proširila poznavanje začetaka institucionalnih načina liječenja na području Varaždina i mogućnost sagledavanja bilješki jednog liječnika kroz etnološku prizmu.

Summary

The work of medical doctor John the Baptist Lalangue throughout the ethnological perspective

This article discusses the way in which medical manual can be used as a source of ethnographic data, using the notes of John the Baptist Lalangue (1743-1799), whom Queen Maria Theresa sent from Vienna to Varaždin in 1771. He was the founder of health enlightenment in Croatia and he spent twenty-eight years in the town of Varaždin which was then a part of Habsburg monarchy. In his first health enlightenment book written in Croatian language under the title of Medicina Ruralis illiti Vrachtva ladanyszka, Lalangue describes the circumstances in which people lived in and the impact of lifestyle on their health such as hygiene, epidemiology and nutrition. Lalangue was trying to reach the whole society with his health enlightenment. There is nowhere to be seen or to indicate the contrast between urban and rural population in terms of greater inclination towards one of the social classes. In comparison to other works of Lalangue, Medicina Ruralis with its medical content provides the largest number of recorded personal observations of traditional healing methods mainly combined with the use of medicinal plants. Although Lalangue as a doctor of medicine describes traditional medical treatments as "bad practices", he often describes them in details. Bearing in mind that all this medical descriptions are created in 18th and especially with the author's individual point of view, his descriptions became a source of ethnographic data about uninstitutional medicine which was then in permeation with the early establishment of institutional medicine. Lalangue was not only a health education reformer but in some ways he was trying to change views and approaches to the interpretation of illness and diseases, which were often aimed to the magical/religious and astrological interpretations. His idea was to change those beliefs and to replace them with scientific explanations which were related with contemporary trends and achievements of medicine in 18. century. All of the above mentioned facts gives us the possibility of discovering ethnographic data from the second half of 18. century created in descriptions from health education book made by a doctor of medicine.

Key words: John the Baptist Lalangue, Jean Baptiste Lalangue, Medicina ruralis, history of public health education in Varaždin county

DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA
I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

UDK 94(497.5-37Varaždin)
ISSN 1848-0837

**HISTORIA VARASDIENSIS
ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU
POVJESNICU**

3

VARAŽDIN, 2013.

Nakladnik / Publisher

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije

Za nakladnika / For the Publisher

Spomenka Težak

Uredništvo / Editor's board

Sonja Poljak (Ivanec)	Vladimir Huzjan (Varaždin)
Ivan Obadić (Zagreb)	Suzana Jagić (Ivanec)
Spomenka Težak (Varaždin)	Ivančica Jež (Ludbreg)
Hrvoje Petrić (Zagreb)	Siniša Krznar (Ivanec / Zagreb)
Kruno Sudec (Varaždin)	

Kontakti uredništva / Editor's office

Franjevački trg 6, 42 000 Varaždin; tel/fax. 042/658 762

e-mail: historiavarasdiensis@gmail.com

Glavni i odgovorni urednici / Editors in Chief

Hrvoje Petrić, Ivan Obadić

Savjet časopisa / Journal's council board

dr. sc. Juraj Belaj (Zagreb), dr. sc. Neven Budak (Zagreb), dr. sc. Dragutin Feletar (Koprivnica), mr. sc. Ernest Fišer (Varaždin), PhD Zoltán Gőzsy (Pečuh), dr. sc. Željko Holjevac (Zagreb), Siniša Horvat, prof. (Varaždin), dr. sc. Andrej Hozjan (Maribor), Damir Hrelja, prof. (Varaždin), dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Miroslav Klemm, prof. (Varaždin), dr. sc. Nevenka Krklec (Varaždin), dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol (Zagreb), dr. sc. Janko Pavetić (Varaždin), prof. emeritus Franjo Ruža (Varaždin), akademik Franjo Šanjek (Zagreb), Marina Šimek, prof. (Varaždin), mr. sc. Eduard Vargović (Varaždin), PhD Leopold Toifl (Graz)

Grafički urednik / Graphic editor

Kruno Sudec

**Urednik na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske "Hrčak" /
Journal editor at "Hrčak" - The Portal of scientific journals of Croatia**

Dejan Zadro

Naklada / Copies

200

Priprema i tisak / Layout and Print

Tiskara Zelina d. d. - Sv. Ivan Zelina

Časopis izlazi jednom godišnje. Cijena primjerka iznosi 100 kuna.

Časopis se objavljuje novčanom potporom Grada Varaždina,
i TMT Čakovec

Priprema korica za tisak: Studio Fotak